

ΤΟΠΟΣ

Διόρθωση
Ηλέκτρα Μαγγίνα

Σελιδοποίηση
Μαρίνα Μπίτσικα

Εξώφυλλο
Μενέλαος Εξίογλου

©2024, Εκδόσεις Τόπος & Χρήστος Λάσκος
για την ελληνική γλώσσα σε όλο τον κόσμο

ISBN: 978-960-499-443-4

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Κατά το Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με το Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με το Ν. 100/1975), απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς τη γραπτή άδεια του εκδότη.

Εκδόσεις Τόπος
Μεθώνης 71Α, 10683 Αθήνα
Τηλ.: +30 210 8222835
Επικοινωνία: info@motibo.com

Κεντρική διάθεση
Ζωσιμάδων 6, 10683 Αθήνα
Τηλ. +30 210 3221580
Επικοινωνία: bookstore@motibo.com

www.toposbooks.gr

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΑΣΚΟΣ

**ΝΑ ΞΑΝΑΜΙΛΗΣΟΥΜΕ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ
Απλοϊκά Μαθήματα
Πολιτικής Οικονομίας**

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	11
Ευχαριστίες	19
1. Παραγωγικότητα και μισθοί.....	21
2. Ελεύθερη αγορά και «πράσσειν άλογα».....	25
3. Θεμελιώδη μακροοικονομικά μεγέθη σε Ελλάδα και Τουρκία.....	29
4. Ο πληθωρισμός ως στατιστική απάτη.....	33
5. Πληθωρισμός και καπιταλιστικό κέρδος	37
6. Πληθωρισμός και επιτόκια.....	41
7. «Trickle-down economics».....	45
8. Προς Θεού! Όχι αυξήσεις στους μισθούς.....	49
9. Μισθός, τιμή, κέρδος.....	53
10. Οι λαϊκές τάξεις, οι τόκοι και οι φόροι.....	57
11. «Επιστημονικά» εργαλεία της κυρίαρχης οικονομικής ιδεολογίας.....	61
12. Η φορολογική εκμετάλλευση στην Ελλάδα.....	67
13. Επενδύσεις και μεγέθυνση	71
14. ΑΕΠ και ευημερία	75
15. Ιδιοτέλεια και οικονομία	79
16. Καινοτομία και αγορά	83
17. Είναι η τεχνολογία, πλίθιε.....	87
18. Είναι οι καπιταλιστές ευφείς άνθρωποι;.....	91
19. Εισόδημα, παραγωγή και κατανάλωση στην Ελλάδα.....	95

20. Ο πλούτος στον κόσμο και την Ελλάδα.....	99
21. Μισθοί και κέρδη στην Ελλάδα.....	103
22. Ιδιωτικό χρέος, κυβερνήσεις και κοράκια.....	107
23. Ανισότητα και ρύπανση.....	111
24. Ανθρώπινη ζωή: κόστος και ωφέλεια.....	115
25. Αμοιβές εργατών και διευθυντών.....	119
26. Οι φιλελεύθεροι και το κακό το κράτος.....	123
27. Μας λείπουν «δεξιότητες»;.....	127
28. Περί του ποσοστού του κέρδους.....	131
29. Η υπερεκτίμηση των «economics».....	135
30. Είναι ο σοσιαλισμός αδύνατος;.....	139
31. Κι αν κλείσουν οι τράπεζες;.....	145
32. Το μεγάλο κεφάλαιο στον κόσμο και την Ελλάδα.....	149
33. Τα οικονομικά της «μεσαίας» τάξης.....	153
34. Μικρό σχόλιο πάνω στα προεκλογικά οικονομικά αυτονόητα.....	157
35. Το προϊόν στον κόσμο σήμερα: ΑΕΠ ανά χώρα και κατά κεφαλήν ΑΕΠ.....	163
36. Για το ελληνικό «μοντέλο ανάπτυξης».....	169
37. Οι ιδιωτικοποιήσεις στην Ελλάδα.....	175
38. Η εξέλιξη της παραγωγικότητας στην Ελλάδα.....	181
39. Οι πλούσιοι δολοφονούν τον πλανήτη.....	185
40. Υγεία και ανισότητα στην Ελλάδα.....	189
41. Καπιταλιστικός οικολογισμός.....	193
42. Αντίο προλεταριάτο;.....	197
43. Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα.....	203
44. Η Δεξιά και η κλιματική κρίση.....	207
45. Αγορά, σχεδιασμός και ανάπτυξη.....	213
46. Ταξικός ολοκληρωτισμός.....	219
47. Τα εσόμενα.....	223

Εισαγωγή

Την ώρα που γράφονται αυτές οι γραμμές, ο τίτλος του βασικού άρθρου του *Οικονομικού Ταχυδρόμου* είναι: «Ακρίβεια: Πέντε φορές πάνω οι αυξήσεις σε τρόφιμα στην Ελλάδα έναντι της Ευρώπης».

Ο ελληνικός καπιταλισμός δείχνει για νιοστή φορά την υπεροχή του. Ο βαθμός εκμετάλλευσης στην Ελλάδα είναι απλυσίαστος από οποιαδήποτε άλλη χώρα στην ΕΕ. Αυτό συνιστά, άλλωστε, και μία από τις πιο σημαντικές αρετές του.

Η κυβέρνηση άρχισε πρόσφατα να ψελλίζει κάτι σχετικά με πληθωρισμό απλυστίας. Επιχειρώντας, στην πραγματικότητα, να δείξει πως τα κακά νέα οφείλονται σε λίγους άπλυστους, ενώ ευρύτερα η «επιχειρηματική τάξη» φέρεται σωστά, αν δεν είναι και η ίδια θύμα.

Δεν πρόκειται, όμως, για πληθωρισμό απλυστίας, αλλά για πληθωρισμό κερδών. Το σύνολο σχεδόν των επιχειρήσεων –μεγάλων και μικρών– μετακυλίζει τις αυξήσεις στους καταναλωτές διατηρώντας τα κέρδη ανθηρά. Και βεβαίως, οι ορθόδοξοι –νεοκλασικοί, που λένε– οικονομολόγοι και τα πολιτικά τους παρακολουθήματα δεν έχουν την παρα-

μικρή αντίρρηση σχετικά με την απλυσία. Κάθε άλλο. Η απλυσία είναι ο κατεξοχήν κινητήρας της οικονομίας.

Ο Μάντεβιλ (Bernard de Mandeville), στον *Μύθο των μελισσών*, υπερασπίζεται την ανερχόμενη στην εποχή του (αρχές του 18ου αιώνα), αστική κοινωνία, με τον παρακάτω τρόπο:

Αυτό που εμείς ονομάζουμε κακό σε αυτόν τον κόσμο, τόσο το ηθικό όσο και το φυσικό κακό, είναι η μεγάλη αρχή που μας κάνει κοινωνικά πλάσματα, η στέρεη βάση, η ζωή και το στήριγμα όλων, χωρίς εξαίρεση, των επαγγελματιών και των απασχολήσεων. Και τη στιγμή που θα σταματούσε το κακό, την ίδια στιγμή, θα έπρεπε να χαλάσει η κοινωνία, αν δεν αφανίζοταν ολότελα.¹

Που πάει να πει ότι όσα εμφανίζονται ως προφανή κακά, ακόμη και ως χείριστα, είναι απολύτως αναγκαία για την ευημερία μας. Για την ακρίβεια, το κακό είναι προϋπόθεση για την ευημερία. Η εκμετάλλευση, η κατάκτηση, ο πόλεμος, ο εξανδραποδισμός, οι συνθήκες, γενικότερα, που χαρακτηρίζουν τόσο τη γέννηση όσο και τη σταθεροποίηση του καπιταλισμού είναι αγαθά στο μέτρο, ακριβώς, που είναι κακά.

Διατυπώνοντάς το με άλλα λόγια, ο Άνταμ Σμιθ (Adam Smith) τονίζει ότι «βασίζομαστε πολύ περισσότερο στο ατομικό συμφέρον του φούρναρη παρά στη διάθεση για προσφορά προκειμένου να έχουμε καλό ψωμί».² Ιδιωτικά

1. Βλ.: Καρλ Μαρξ, *Θεωρίες για την υπεραξία* (τέταρτος τόμος του «Κεφαλαίου», Σύγχρονη Εποχή, σελ. 434.)

2. Βέβαια, ο Σμιθ λέει και άλλα πολλά, τα οποία συνιστούν μια εμβριθή κριτική της αστικής κοινωνίας. Αυτά είτε αγνοούνται είτε αποκρύπτονται από τους συνεπείς, κατά τα λοιπά, υποστηρικτές του.

βίτσια, δημόσιες αρετές: όσοι ισχυρίζονται πως κίνητρό τους είναι το κοινό καλό είτε ψεύδονται είτε εθελουφλούν. Αν λείψει το κακό, η κοινωνία θα αφανιστεί. Οι άγγελοι δεν είναι παραγωγικοί.

Να, λοιπόν, για μία ακόμη φορά, η πονηριά της Ιστορίας, η «List der Vernunft» του Έγκελου. Να που η αστική κοινωνία είναι η καλύτερη δυνατή, ο καλύτερος των δυνατών κόσμων. Η δαιμονική φύση του καπιταλισμού είναι που τον κάνει τόσο ωφέλιμο. Έτσι, δίνεται απάντηση και στο ερώτημα σχετικά με τη Θεοδικία, που τόσο απασχόλησε τη νεότερη φιλοσοφία: ο Θεός αφήνει το Κακό στον κόσμο γιατί στο άγιο σχέδιό Του είναι θεμελιώδης παράγοντας για την έλευση του τελικού Καλού.

Τα σύγχρονα Οικονομικά παίρνουν κατά λέξη αυτή την τοποθέτηση. Γι' αυτό και είναι αμείλικτα απέναντι όχι στη φτώχεια, αλλά στους φτωχούς: δηλαδή, τους καταστατικά τεμπέληδες. Η «αυστηρή» αντιμετώπισή τους, έως λιμοκτονίας, είναι θεμελιώδης προϋπόθεση μιας ευημερούσας κοινωνίας. Για όσους την αξίζουν, φυσικά, και για κανέναν άλλον. Αλλιώς θα εξασθενούσαν δραματικά το εργασιακό ήθος, το κίνητρο για διαρκή αύξηση της παραγωγικότητας και το ανταγωνιστικό ελατήριο που προάγει την παραγωγή του πλούτου.

Τα Οικονομικά είναι γεμάτα από τέτοια παραδοξολογήματα. Με μεγαλύτερο όλων την ιδέα πως αποτελούν όχι κοινωνική επιστήμη, αλλά «θετική». Ότι πρόκειται, δηλαδή, για μία αξιωματικά θεμελιωμένη επιστημονική πειθαρχία, περίπου σαν τα Μαθηματικά. Ποιος μπορεί να αμφισβητήσει τα Μαθηματικά; Ποιος μπορεί να αμφισβητήσει τους αριθμούς, που, ως γνωστόν, «λένε πάντα την αλήθεια»;

Μα, θα πει κάποιος εύλογα, μπορούμε να θεωρούμε βάσιμο αξίωμα, πάνω στο οποίο βασίζεται ολόκληρο το θεω-

ρητικό οικοδόμημα των Οικονομικών, την ύπαρξη τέλειου ανταγωνισμού σε κοινωνίες όπου ελάχιστες επιχειρήσεις (=τεράστια ολιγοπώλια) παράγουν πάνω από το μισό προϊόν και διενεργούν πολύ πάνω από το μισό εμπόριο;

Στο μικρό αυτό βιβλίο, επιχειρώ να δείξω, με συγκεκριμένα, απλά –πολλές φορές, απλούστατα– παραδείγματα, πόσο επισφαλής είναι η γνώση που μας προσφέρουν αυτά τα ταξικότερα Οικονομικά. Επιπλέον, με ενδιαφέρει να παρουσιάσω αριθμούς, που αποδεικνύουν τα αντίθετα αυτών που ισχυρίζονται οι δικοί τους αριθμοί.

Διότι οι αριθμοί δεν λένε ούτε την αλήθεια ούτε τίποτε. Μόνο όταν διαταχθούν ορθά προσεγγίζουν την αλήθεια. Οι αριθμοί μπορεί να είναι «αυτοί». Αλλά μόνο σε σχέση με άλλους και μόνο με την προσίδια «τακτοποίησή» τους αποκτούν νόημα ή καλύτερα, πολλών ειδών «νοήματα».

Έτσι, η έντιμη μεροληψία, όσων έχουν τη διάθεση να υπηρετήσουν τα συμφέροντα των εργατικών τάξεων, γίνεται μεθοδολογική προϋπόθεση της επιστημονικής έρευνας και των πορισμάτων τους.

Τα «απλοϊκά μαθήματα» επιχειρούν να σχολιάσουν κεντρικά θέματα της οικονομίας με τρόπο εύληπτο, ευχάριστο, κατά το δυνατόν έγκυρο και πολύ σύντομο· όποτε είναι δυνατόν, και διασκεδαστικό. Άρα, μένουν μακριά από ακαδημαϊκότητες και τις αντίστοιχες προδιαγραφές των πέιπερς. Δεν έχουν παρά ελάχιστες σημειώσεις και αναφορές. Η χρήση των αριθμών γίνεται με τέτοιο τρόπο, ώστε με μέτρια προσήλωση να γίνονται κατανοητοί, ακόμα και όταν αφορούν «ειδικά θέματα». Μερικές –πολύ λίγες– φορές, στοιχεία επαναλαμβάνονται· ο λόγος είναι πως σε αυτές τις περιπτώσεις, η άμεση προσφυγή σε αυτά είναι αναγκαία για την ενίσχυση του επιχειρήματος.

Έμπνευσή μου, μεταξύ άλλων, υπήρξε και το *Εγκώμιο του εγκλήματος* του Καρλ Μαρξ. Ο τρόπος που παρουσιάζει την καπιταλιστική οικονομία είναι πρότυπος, διασκεδαστικός, σχεδόν ξεκαρδιστικός, καθόλα ακριβής. Σε μια εποχή, που οι «εθνικοί –αλλά και διεθνικοί– λογαριασμοί» δείχνουν τα όριά τους στην αποτίμηση της πραγματικότητας –ας σκεφτούμε μόνο τον (μη) υπολογισμό των ποικίλων «εξωτερικοτήτων» στο «κόστος» ή στις τιμές, ιδίως σε ό,τι αφορά την κλιματική καταστροφή– το κείμενο αυτό δείχνει τι σημαίνει «ορθή» μέτρηση της παραγωγής:

Ένας φιλόσοφος παράγει ιδέες, ένας ποιητής ποιήματα, ένας παπάς κηρύγματα, ένας καθηγητής εγχειρίδια και ούτω καθεξής. Ένας εγκληματίας παράγει εγκλήματα. Όταν εξετάσει κανείς πιο λεπτομερειακά τη συνάρτηση αυτού του τελευταίου κλάδου παραγωγής με το σύνολο της κοινωνίας, τότε θα απαλλαγεί από πολλές προκαταλήψεις.

Ο εγκληματίας δεν παράγει μόνο εγκλήματα, αλλά και το ποινικό δίκαιο, μαζί και τον καθηγητή που το διδάσκει και, επιπλέον, το αναπόφευκτο εγχειρίδιο με το οποίο ο ίδιος αυτός καθηγητής ρίχνει τις παραδόσεις του στη γενική αγορά με τη μορφή «εμπορεύματος». Έτσι πραγματοποιείται αύξηση του εθνικού πλούτου.

Ο εγκληματίας παράγει, ακόμα, όλη την αστυνομία και την ποινική δικαιοσύνη, τους δικαστικούς κλητήρες, τους δικαστές, τους δήμιους, τους ενόρκους. Και όλοι αυτοί οι διάφοροι επαγγελματικοί κλάδοι, που αποτελούν ισάριθμες κατηγορίες του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, αναπτύσσουν διάφορες ικανότητες του ανθρώπινου πνεύματος,

δημιουργούν καινούργιες ανάγκες και καινούργιους τρόπους ικανοποίησής τους. Μονάχα τα βασιανιστήρια, λόγου χάρη, αποτέλεσαν την αφορμή για τις πιο έξυπνες μηχανικές εφευρέσεις· στη δε παραγωγή των σύνεργών τους απασχόλησαν ένα ολόκληρο πλήθος έντιμων χειροτεχνών.

Ο εγκληματίας δημιουργεί μιαν εντύπωση, εν μέρει ηθική, εν μέρει τραγική, ανάλογα με τις περιστάσεις, και προσφέρει έτσι μιαν «υπηρεσία», μια κίνηση των ηθικών και αισθητικών [συν]αισθημάτων του κοινού. Δεν παράγει μόνο εγχειρίδια για το ποινικό δίκαιο, ούτε μόνο κώδικες της ποινικής νομοθεσίας, μαζί με τους ποινικούς νομοθέτες, αλλά και τέχνη, λογοτεχνία, μυθιστορήματα, ακόμη και τραγωδίες, όπως αποδεικνύουν, όχι μόνο η «Ενοχή» του Μύλλερ και οι «Ληστές» του Σίλλερ, αλλά ακόμα και ο «Οιδίπους» και ο «Ριχάρδος ο Τρίτος».

Ο εγκληματίας διακόπτει τη μονοτονία και την καθημερινή ασφάλεια της αστικής ζωής, προφυλάσσοντάς την από τη στασιμότητα, και προκαλεί όλην εκείνη την ανήσυχη ένταση και την κινητικότητα, χωρίς την οποία θα αμβλυνόταν ακόμη και το κεντρί του ανταγωνισμού. Δίνει, λοιπόν, κάποιο κέντρισμα στις παραγωγικές δυνάμεις, επεμβαίνοντας έτσι σε μία από εκείνες τις φυσικές «εξισορροπήσεις» που αποκαθιστούν ένα σωστό επίπεδο και ξανοίγουν μιαν ολόκληρη προοπτική «ωφέλιμων» κλάδων απασχόλησης.

Οι επιδράσεις του εγκληματία στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων μπορούν να αποδειχθούν ως τις λεπτομέρειές της. Θα πρόκοβαν οι κλειδαράδες ως την τωρινή τους τελειότητα, αν δεν υπήρχαν οι

κλέφτες; Η εκτύπωση τραπεζογραμματίων θα έφτανε ως την τωρινή τους τέλεια εμφάνιση, αν δεν υπήρχαν οι παραχαράκτες; Θα έβρισκε το μικροσκόπιο το δρόμο προς τη συνηθισμένη εμπορική σφαίρα [...] χωρίς την απάτη στο εμπόριο; Μήπως η πρακτική χημεία δεν χρωστάει στη νοθεία των εμπορευμάτων και στην προσπάθεια της αποκάλυψής της όσα και στον τίμιο ζήλο της παραγωγής;

Αλλά, ας εγκαταλείψουμε τη σφαίρα του ατομικού εγκλήματος. Θα δημιουργούνταν ποτέ χωρίς εθνικά εγκλήματα η παγκόσμια αγορά; Χωρίς αυτά θα δημιουργούνταν ακόμα και τα ίδια τα έθνη;³

Τα «απλοϊκά μαθήματα» γράφονταν επί έναν χρόνο (από το τέλος του 2022 έως το τέλος του 2023). Τα περισσότερα, σε μια πρώτη μορφή, δημοσιεύτηκαν στον ιστότοπο «red n' black». Στους λίγους μήνες που μεσολάβησαν, δόθηκαν νέες ευκαιρίες για σχολιασμό. Θα μπορούσε, λοιπόν, να γράφονται «απλοϊκά μαθήματα» επ' αόριστον. Θέματα προκύπτουν καθημερινά. Ίσως, κάποια στιγμή στο μέλλον, να επανέλθουν.

Είναι τέτοια η δύναμη πυρός του ταξικού αντιπάλου, τόσο ασύμμετρη σε βάρος του κόσμου της εργασίας, της ανεργίας και της επισφάλειας, ώστε οποιαδήποτε προσπάθεια κατανόησης της θέσης μας, ημών των «μικρών ανθρώπων», είναι αναγκαία.

Αν η συλλογή αυτή πέτυχε κάτι, μένει να κριθεί. Το κριτήριο, όμως, δεν μπορεί να είναι ακαδημαϊκό. Μόνο

3. Καρλ Μαρξ, ό.π., σελ. 432-433.

το πολιτικό κριτήριο είναι κατάλληλο, νομίζω. Εκείνο που βοηθάει τον πολιτικό αγώνα για τη χειραφέτηση, δίνοντας επιχειρήματα στις κατώτερες τάξεις, είναι που λείπει. Προσπαθώντας να συμβάλλω σε αυτό, επιδόθηκα σε ένα εγχείρημα αποδόμησης της κυρίαρχης οικονομικής ερμηνείας/ιδεολογίας και ενίσχυσης των ριζοσπαστικών επιχειρημάτων.

Κλείνοντας, θα πρότεινα μερικά βιβλία, στα ελληνικά, που βοηθούν στην υποστήριξη αυτού του εγχειρήματος:

Robert Allen, *Παγκόσμια οικονομική ιστορία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2023.

Pierre Dardot – Christian Laval, *Ο νέος λόγος του κόσμου*, Angelus Novus, 2022.

David Harvey, *Ο Μαρξ, το «Κεφάλαιο» και η τρέλα του οικονομικού λόγου*, Τόπος, 2019.

Crawford Brough MacPherson, *Η ιστορική πορεία της φιλελεύθερης δημοκρατίας*, Γνώση, 1994.

Thomas Piketty, *Μικρή ιστορία της ισότητας*, Πατάκης, 2023

Emmanuel Saez – Gabriel Zuckman, *Ο θρίαμβος της αδικίας*, Πόλις, 2020.

Adam Tooze, *Πολιτική οικονομία μιας κατάρρευσης*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2022.

Χρήστος Λάσκος – Ευκλείδης Τσακαλώτος, *22 Πράγματα που μας λένε για την ελληνική κρίση και δεν είναι έτσι*, ΚΨΜ, 2012.

Μαριάννα Ματσουκάτο, *Το επιχειρηματικό κράτος*, Κριτική, 2015
Συλλογικό (επιμ. Χρήστος Λάσκος – Δημοσθένης Παπαδάτος-Αναγνωστόπουλος, *2015-2019: Ο ΣΥΡΙΖΑ στην κυβέρνηση. Η αριστερά;*, Τόπος, 2020.

Χα-Τζουν Τσανγκ, *23 αλήθειες που δεν μας λένε για τον καπιταλισμό*, Καστανιώτης, 2011.